

JOURNAL OF GASTRONOMY HOSPITALITY AND TRAVEL

ISSN: 2619-9548

Journal homepage: www.joghat.org, <http://dergipark.gov.tr/joghat>

Journal of Gastronomy, Hospitality and Travel (JOGHAT)

2020 – Volume: 3 Number: 2

Page: 299–310

Received: 20.12.2020

Revised: 24.12.2020

Accepted: 27.12.2020

Araştırma Makalesi (Research Article)

AKDENİZ TURİZM DESTİNASYONLARININ ÇEVRESEL PERFORMANS ENDEKSİNE (2020) GÖRE EKOLOJİK PERFORMANSLARI: Çok Boyutlu Ölçekleme Analizi İle Bir Değerlendirme (ECOLOGICAL PERFORMANCES OF MEDITERRANEAN TOURISM DESTINATIONS ACCORDING TO ENVIRONMENTAL PERFORMANCE INDEX (2020): An Evaluation with Multidimensional Scaling Analysis)

Selda UCA^{1*}(orcid.org/0000-0002-9308-9184)
Hilmi Rafet YÜNCÜ² (orcid.org/0000-0002-2876-004X)

¹Kocaeli Üniversitesi Turizm Fakültesi Gastronomi ve Mutfak Sanatları Bölümü, İzmit, Türkiye.
²Anadolu Üniversitesi, Turizm Fakültesi Gastronomi ve Mutfak Sanatları Bölümü, Eskişehir Türkiye.

ÖZET

Rekabet kavramının turizmde önem kazanması ile birlikte endüstrinin tüm paydaşları rakiplerinden üstün olmak için çaba sarf etmektedirler. Rekabette avantaj sağlamak ise pazar payının korunması ve rakiplere karşı daha güçlü bir pozisyonu beraberinde getirmektedir. Turizmde gerek işletmeler ve gerekse destinasyonlar yaşam döngülerinde devamlılığın sağlanabilmesi için bir mücadele içinde yer almaktadırlar. Bu mücadele çevresel koşullar göz önünde tutulduğunda önemli bir rekabeti beraberinde getirmektedir. Günümüzde çevrenin korunması önemli bir rekabet gücü olarak görülmektedir. Rekabet edebilirliğin önemli koşullarından biri de sürdürülebilirliğin sağlanması ve yapısal tüm koşullarda sürekliliğin elde edilmesidir. Bunun yanında çevre turizm destinasyonlarının rekabet edebilirliğini doğrudan etkileyen bir unsurdur. Çevresel sürdürülebilirliğin sağlanması ile turizm destinasyonlarının rakipleri karşısında rekabet üstünlüğü elde etmesi mümkün olmaktadır. Dünya turizm faaliyetlerinin en önemli destinasyonlarından biri olan Akdeniz bölgesinde yer alan destinasyonlar özellikle kitle turizminin gelişmesi ile birlikte yaşadığı çevresel sorunlar özellikle az gelişmiş ülkelerde yerel halk ve turistler için önemli sorun oluşturmaya başlamıştır. Bu çalışmada çevre duyarlılığı konusunda öne çıkan endekslerden biri olan Çevresel Performans Endeksi (Environmental Performance Index-2020) kullanılarak Akdeniz'e kıyaslı bulunan ülkelerin ekolojik performansları ve sürdürülebilirlik konusunda rekabet edebilirlikleri çok boyutlu ölçekleme analizi ile analiz edilmiştir.

Anahtar Sözlükler: Akdeniz ülkeleri, Çevresel Performans Endeksi, çok boyutlu ölçekleme, rekabet edebilirlik, sürdürülebilirlik

ABSTRACT

With the concept of competition gaining importance in tourism, all stakeholders of the industry strive to be superior to their competitors. Gaining competitive advantage brings with it the protection of market share and a stronger position against competitors. In tourism, both businesses and destinations are in a struggle to ensure continuity in their life cycle. This struggle brings about an important competition when environmental conditions are taken into consideration. Today, environmental protection is seen as an important competition issue. One of the important issue of competitiveness is ensuring sustainability and achieving continuity in all structural conditions. Besides, environmental is a factor that directly affects the competitiveness of tourism destinations. By ensuring environmental sustainability, it is possible for tourism destinations to gain a competitive advantage over their competitors. The destinations in the Mediterranean region, which is one of the most important destinations of the world tourism activities, have started to pose an important problem for local people and tourists, especially in underdeveloped countries, with the development of mass

Makale Künyesi: Uca ve Yüncü (2020). Akdeniz turizm destinasyonlarının çevresel performans endeksine (2020) göre ekolojik performansları: Çok Boyutlu Ölçekleme Analizi İle Bir Değerlendirme, 3(2), 299-310. DOI: 10.33083/joghat.2020.51

*Sorumlu Yazar: seldauca@gmail.com

tourism. In this study, using the Environmental Performance Index (2020), one of the prominent indices in environmental awareness, the ecological performance and sustainability competitiveness of the countries on the Mediterranean coast were analyzed with multi-dimensional scaling analysis.

Keywords: Competitiveness, Environmental Performance Index, multi-dimensional scaling sustainability

1. GİRİŞ

Turizm sektöründe, küreselleşmenin de etkisi ile rekabet, firmalar arası rekabetten destinasyonlar arası rekabete kadar çeşitlilik gösterebilmektedir. Bununla birlikte günümüzde diğer sektörlerde önem kazanan çevre bilinci ile çevrenin en önemli çekiciliklerden biri olduğu turizm endüstrisinde de çevreye verilen önem günden güne artmaktadır. Çevrenin korunmasına yönelik politikalar ve çevrenin sürdürülebilirliğinin sağlanması işletme ve destinasyon boyutunda sıkça uygulanır hale gelmiştir.

Rekabet açısından sahip olunan değerlerin etkin ve doğru kullanımı önem kazanmaktadır. Turizm endüstrisinde gerek işletmelerde gerekse destinasyonlarda sahip olunan çevre ve çevresel unsurlar rekabette avantaj sağlanmasında en önemli araçlar arasında yer almaktadır. Bu doğrultuda turizmin en önemli arz kaynakları arasında yer alan doğal ve kültürel kaynakların korunması ve sürdürülebilirliğinin sağlanması rakiplere karşı rekabet gücü elde etmede bir tercih değil zorunluluktur. Geleceğe ilişkin beklentilerin sürekli arttığı turizm endüstrisi ülkeler açısından önemli bir rekabet alanı olarak görülmektedir. Doğal kaynakların, kültürel değerlerin, ekolojik üstünlüklerin vb. bir bütün olarak ele alınmasıyla (Krstic vd., 2017), ülkeler rekabet avantajı sağlayabilmek adına çeşitli çalışmalarda bulunmaktadırlar. Bu açıdan diğer ülkelere ve bölgelere göre konunun belirlenmesi, kıyaslama sonucu olumlu alanların korunması ve geliştirilmesi, olumsuz alanların belirlenip düzeltici önlemlerin stratejik plan kapsamında yapılması oldukça önemlidir.

Akdeniz ülkelerinin turizmle ilişkili olarak çevresel sorunlarına bakıldığında mevsimselliğin ön planda olduğu görülmektedir. Ülkelerin yaşadığı ağırlıklı sorunlar arasında konaklama tesislerinin oluşturduğu sorunlar, ulaşım ağlarındaki yoğunluk, su temini ve atık hizmetleri olarak ortaya çıkmaktadır. Özellikle Güneydoğu Akdeniz ülkelerinin ekosistemleri ve su kaynakları mevsimsel stresle karşı karşıya kalmaktadır. Bu stres nedeniyle özellikle yüksek sezonda turizm endüstrisi diğer endüstri ve özellikle tarımla rekabet halindedir. Bu rekabet özellikle turistlerin ve yerel halkı etkilemektedir. Bunun yanında özellikle ikincil konutların kontrolsüz yayılması artan marinalar, milli park gibi doğal bölgelere ve koylara tatil köylerinin yapılması gibi çevresel sorunlar turizmle birlikte görülmektedir (Lanquar, 2015:121).

Bu çalışmada Akdeniz çanağında yer alan ve turizmde Türkiye'nin rekabet içinde bulunduğu ülkelerin Çevresel Performans Endeksi-2020 sıralamasındaki mevcut konumu ve çevresel rekabet gücü çok boyutlu ölçekleme analizi ile değerlendirilmiştir. Çevresel rekabet gücü, söz konusu endekse göre **çevresel sağlık** ana göstergesi altında yer alan "hava kalitesi", "sanitasyon & içme suyu", "ağır metaller", "atık yönetimi" ile **ekosistem canlılığı** ana göstergesi altında yer alan "bioçeşitlilik & habitat", "ekosistem hizmetleri", "balıkçılık", "iklim değişikliği", "kirlilik emisyonları", "tarım", "su kaynakları" boyutlarında analiz edilmiştir.

2. AKDENİZ DESTİNASYONLARINDA REKABET EDEBİLİRLİK VE ÇEVRESEL SÜRDÜRÜLEBİLİRLİK

Küresel ekonominin, uluslararası pazarda şiddetli rekabet anlamına geldiği ortamda ekonomik amaçlara ulaşmak öncelikli hedef olarak görülmektedir (Croitoru, 2011). Pazar büyüklüğü ve talebi, teknoloji ve ölçek ekonomileri, destekleyici endüstriler, ulusal ve uluslararası politikalar ve ticaret yapısı, fiziksel kaynaklar ile insan kaynaklarının yeterliliği gibi faktörler rekabet avantajı sağlamak açısından ön plana çıkmaktadır (Gupta, 2009). Rekabet edebilirlik, bir turizm bölgesinin rakiplerine karşı pazar payını koruyan kaynakların devamlılığını sağlayacak şekilde katma değerli ürünler oluşturma yeteneği şeklinde tanımlanmaktadır. Destinasyonların planlanması ve tutundurma çalışmalarına, rekabet edebilirlik faktörlerinin rehberlik etmesi gerekmektedir (Hassan, 2000: 240). Rekabetin yapısı, bu koşullarda faaliyetlerini sürdüren turizm işletmeleri ve ülkeleri açısından da önem arz etmektedir. Turizm pazarının her yıl genişlemesiyle birlikte pazardan daha fazla pay alma arzusu, makro ve mikro pek çok çevre elemanını içeren destinasyon rekabetini beraberinde getirmektedir (Koç, 2009; Kayar ve Kozak, 2007). Turizm endüstrisinde rekabet avantajı sağlanması için destinasyonun çekiciliklerinin ve ziyaretçilerin yaşadığı deneyimin potansiyel turistlere yönelik alternatif destinasyonlara göre daha üstün olması gerekmektedir. Rekabet edebilirlik göstergelerinin oluşturulması, ziyaretçilerin diğer bölgeleri ziyaret kararlarını etkileyen faktör ve unsurları tanımlayabilmek için önemli bir araçtır. Aynı zamanda bu unsurların belirlenmesi bölgelerin zayıf ve güçlü yanlarının ortaya çıkartılmasında, endüstri ve yönetimler tarafından turist sayılarının ve harcamalarının, turizmin ekonomik etkilerinin ve yerel halkın yaşam kalitesini artırılmasında etkilidir (Dwyer ve Kim, 2003:

369-370). Destinasyonlara yönelik çekim unsurlarının her biri farklı açılardan önem taşımaya rağmen, özellikle o destinasyonun geleceğini konu alan "çevresel sürdürülebilirlik" üzerinde önemle durulması gereken rekabet faktörlerinden biri olarak dikkat çekmektedir.

Olağan yaşamın bir gerekliliği olarak ortaya çıkan sürdürülebilirlik kavramı, insanların geleceğini konu almakta ve hangi alan için düşünüüyorsa o alanın kaynaklarını korumayı amaç edinmektedir (Beyhan ve Ünügür, 2005). Sürdürülebilir bir turizmde temel yaklaşım, insanın doğal çevre üzerindeki etkisini en aza indirmek değil, ancak doğal çevrenin insan üzerindeki etkisini en üst noktaya çıkarabilmektir (Çakılcıoğlu, 2002). Ekonomileri turistik faaliyetlere bağlı olan pek çok ülkede turistik bölgelerin çevresel anlamda korunmasına büyük önem verilmektedir (Garcia-Falcon ve Medina-Munoz, 1999). Varlığını tamamen çevre ve insan üzerine kurgulayan turizm endüstrisi için çevresel sürdürülebilirlik, ancak uzun dönemli olmak stratejisi ile anlam kazanabilmektedir (Özbey, 2002).

Dünyanın en eski yerleşim ve uygarlık merkezlerinden olan Akdeniz, turizm olgusunun doğup, geliştiği ve dünya ülkelerinden çok sayıda turist çeken bir destinasyon bölgesidir (Bozok ve Köroğlu, 2007). Tablo 1'de Akdeniz çanağında yer alan ülkelerin turist sayıları ve turizm gelirleri görülmektedir. Bu açıdan bakıldığında Akdeniz'in dünyada tercih edilen önemli destinasyonlar arasında yer aldığı söylenebilir. Bunun yanında Avrupa bölgesinde yer alan ve dünya turizminden büyük pay alan ülkelerin de bulunduğu (Fransa, İspanya, İtalya) Akdeniz Havzası ülkelerinin sahip olduğu benzer yönlerden biri de birbirine yakın turistik ürün (deniz, kum, güneş, arkeolojik eserler vb.) sunmalarıdır (Patsouratis vd., 2005:1866). Bu ülkelerin turizm endüstrisinde belirli bir seviyeye ulaşmış oldukları (gelen turist sayısı ve turizm gelirleri açısından), benzer hedef pazarlara hitap ettikleri ve yine birbirine benzer ve ikame turistik ürün ve hizmetler sundukları (deniz, kum, güneş, arkeolojik eserler vb.) bilinmektedir.

Tablo 1. Akdeniz Çanağı Ülkelerinin Uluslararası Turist Sayıları ve Turizm Gelirleri (2018)

ÜLKELER	Uluslararası Turist Sayısı (Kişi)	Turizm Geliri
<i>Fransa</i>	89.400.000	42.481.000 \$
<i>İspanya</i>	82.773.000	60.346.000 \$
<i>İtalya</i>	62.146.000	40.246.000 \$
<i>Türkiye</i>	45.768.000	22.100.000\$
<i>Yunanistan</i>	30.123.000	14.618.000 \$
<i>Portekiz</i>	22.800.000	14.036.000 \$
<i>Hırvatistan</i>	16.645.000	9.634.000 \$
<i>Fas</i>	12.289.000	7.775.000 \$
<i>Mısır</i>	11.346.000	11.615.000 \$
<i>Tunus</i>	8.299.000	1.713.000 \$
<i>Arnavutluk</i>	5.340.000	2.193.000 \$
<i>Slovenya</i>	4.425.000	3.194.000 \$
<i>İsrail</i>	4.121.000	7.241.000 \$
<i>Kıbrıs (Güney)</i>	3.939.000	3.352.000 \$
<i>Malta</i>	2.599.000	1.854.000 \$
<i>Karadağ</i>	2.074.000	1.199.000 \$
<i>Lübnan</i>	1.964.000	8.400.000 \$
<i>Bosna-Hersek</i>	1.053.000	939.000 \$
<i>Filistin</i>	606.000	245.000 \$
<i>Cezayir*</i>	-	-

*UNWTO – *Tourism Highlights 2019 göstergelerinde ilgili ülkeye yönelik veriler bulunmamaktadır/eksiktir.*

Kaynak: UNWTO, *Tourism Highlights*, 2019.

Akdeniz havzasında yer alan ülkeler, benzer turistik ürün sunmalarına rağmen, sahip oldukları farklı karakteristik özelliklerinden dolayı alternatif turizm için önemli avantajlara sahiptirler (Papatheodorou, 1999:619). Bunun yanında Akdeniz ülkeleri, iklim ve sunulan turizm hizmetleri açısından benzerliklerine rağmen, bu ülkelerin ekonomileri yönetim, performans ve yönetim kurumları açısından farklılaşmaktadır (Balli vd. 2019).

Uluslararası kitle turizmi, Akdeniz'in kıyı bölgelerinde ve adalarında 1950'lerin sonlarından sonraki dönemlerde artış gösterdi. İlk olarak, İspanya ve İtalya'nın birçok kıyı bölgesi, ardından 1960'ların sonlarında

Yunanistan, Malta, Kıbrıs ve eski Yugoslavya'nın hepsi benzeri görülmemiş sayıda turist çekmeye başladı. 1970'lerden itibaren, Akdeniz'in güney kıyılarında, özellikle Fas ve Tunus'ta kitle turizmi gelişti. Akdeniz, yazın oluşan kitle turizm hareketi için önemli bir destinasyon haline geldi. Bu nedenle, kıyılarda yapılan turizm uygulamaları ve politikalarındaki değişiklikler, dünyadaki kıyı turizmi bölgeleri için önemli bir belirleyici olmuştur (Bramwell, 2003). Akdeniz bölgesinde turizmin hızlı şekilde gelişimi ile karşılaştıkları olumsuz etkilerden sonra sürdürülebilirlik anlayışını belirleyen kuzey Akdeniz ülkelerinin bir zamanlar yaşadıkları sorunları şimdi Mısır, Tunus ve Türkiye gibi diğer Akdeniz ülkeleri yaşamaktadır (Bozok, 2007). Avrupa bölgesinde gelişmiş ülkelerde gelişen turizmin karbon emisyonunu düşürdüğünü, daha az gelişmiş olan ülkelerde ise turizm faaliyetlerinin karbon emisyonunu arttırdığı görülmektedir (Ren vd., 2019).

Akdeniz ülkelerinin turizmle ilişkili olarak çevresel sorunlarına bakıldığında mevsimselliğin ön planda olduğu görülmektedir. Ülkelerin yaşadığı ağırlıklı sorunlar arasında konaklama tesislerinin oluşturduğu sorunlar, ulaşım ağlarındaki yoğunluk su temini ve atık hizmetleri olarak ortaya çıkmaktadır. Özellikle Güneydoğu Akdeniz ülkelerinin ekosistemleri ve su kaynakları mevsimsel stresle karşı karşıya kalmaktadır. Bu stres nedeniyle özellikle yüksek sezonda turizm endüstrisi diğer endüstri ve özellikle tarımla rekabet halindedir. Bu rekabet özellikle turistlerin ve yerel halkı oldukça etkilemektedir. Bunun yanında özellikle ikincil konutların kontrolsüz yayılması artan marinalar, milli park gibi doğal bölgelere ve koylara tatil köylerinin yapılması gibi çevresel sorunlar bu bölgede gelişen turizmle birlikte fazlaca görülmektedir (Lanquar, 2015:121).

Akdeniz ülkeleri arasında turizm sektörünün çeşitli boyutları ile ilgili karşılaştırılmasına yönelik çalışmalar bulunmaktadır. Bu çalışmalarda ülkeler arası rekabet gücü (Bahar ve Kozak, 2005; Fernandez ve diğerleri, 2014; Manas Davras, 2020), bölgede gerçekleşen uluslararası turizm hareketleri (Bozok ve Köroğlu, 2007), bölgedeki fiyat rekabet edebilirliği (Falzon 2012), bölgedeki turizme yönelik mekânsal dinamiklerin karşılaştırılması (Farsari, 2012), Turizmin ekonomik etkileri ve ekonomik büyüme (Saridoğan, 2019; Ilgaz Yıldırım ve Şahin, 2018; Aktaş ve Kocaman 2013; Aslan, 2013), Karbon emisyonu ve turizm ilişkisi (Ren vd. 2019) gibi geniş bir perspektifte konular ele alınmıştır. Çevre ile ilgili çalışmaların olmasına rağmen Çevresel performansın değerlendirildiği çalışma sayısı oldukça azdır.

Uluslararası turizm hareketlerinin geleceğini etkileyecek olan en önemli hususlardan biri dünya üzerinde yaşanan çevresel bozulmalar ve bunların olası etkileridir. Tüm dünyada gerek bilim adamları gerekse turizmle ilgili uluslararası kurum ve kuruluşlar çevresel bozulmaların yaratacağı tüm olumsuz koşulları değerlendirerek ve özellikle çevresel sürdürülebilirlik ile turizm arasındaki var olan güçlü bağı dikkate alarak turizm endüstrisinin bu değişimlerden nasıl etkileyeceği sorusunu sormaktadırlar. Dünya genelinde yaşanan çevresel bozulmaların insanların yaşam şartları üzerine yapacağı olumsuz etkiler tüm dünya kamuoyu tarafından kabul edilmekte ve bu bağlamda söz konusu sorunlar ile mücadele etme konusunda hem kamu hem de özel kuruluşların çeşitli çağrıları bulunmaktadır. Günümüzde birçok uluslararası örgüt konu ile ilgili çalışmalar yapmakta ve insanoğlunun çeşitli faaliyetlerinin çevre üzerinde yarattığı bozulmaları belirlemeye çalışmaktadırlar. Turizmde bu konuda istisna olmamaktadır. Bu çalışmalardan biri de farklı ülkelerin çeşitli kriterler bakımından ekolojik performanslarını ortaya koyan Çevresel Performans Endeksi'dir.

3. Çevresel Performans Endeksi (EPI)

Son yirmi yılda kaynakların azalması ile ortaya çıkan çevresel kaynakların koruma bilinci nedeniyle özellikle çeşitli kurum ve kuruluşlarca oluşturulan endeksler ülkelerin çevre konusunda yapmış olduğu girişimleri ve çevre duyarlılık seviyelerini gösteren göstergeler halini almıştır. Özellikle çevresel performans kavramı son dönemlerde işletmelerin, bireyleri ve hatta ülkelerin sıkça ilgilendikleri bir konu haline gelmiştir. Temel olarak, turizm faaliyetleri arttıkça ulaşım, konaklama, yeme-içme, eğlence merkezleri, turistik yerler yönetimi vb. alanlarda enerji talebi de artmaktadır. Bu artışların ekonomik büyümeyi canlandırması beklenirken, turizmi gelişimi için gereken yüksek enerji talebine karşılık vermeye çalışan ağır sanayi altyapı tesislerinin küresel ısınmaya ve insanları etkileyen diğer çevresel sorunlara dönüştüğü görülmektedir (Usman vd., 2020). Çevresel performans turizm endüstrisinde gerek işletmeler gerekse destinasyonlar boyutunda önem kazanmıştır. Sürdürülebilir turizm kavramında çevresel sürdürülebilirlik bölgesel kalkınmanın temel unsurları arasında yer almaktadır. Bölgelerde yerel yönetimlerce geliştirilen, turizm gelişim stratejilerinin ve uygulamaların temelini çevresel kararlar almaktadır (Castellani ve Sala, 2010; 871).

Çevresel Performans Endeksi (EPI), Yale Çevresel Hukuk ve Politika Merkezi ve Columbia Üniversitesi Dünya Enstitüsü bünyesinde yer alan Uluslararası Dünya Bilim Enformasyon Ağı Merkezi (CIESIN) tarafından yönetilen ortak bir projedir. Çevresel Performans Endeksi aynı zamanda Dünya Ekonomik Forumu (WEF) ile işbirliği içindedir. 2020 Çevresel Performans Endeksi (EPI), dünyadaki sürdürülebilirlik durumunun verilere dayalı bir özetini sunmaktadır. "Çevre sağlığı" ve "ekosistem canlılığı"

ana temaları altında yer alan 11 alt kategori kullanan EPI, 180 ülkenin çevresel performanslarını sıralandırmaktadır. Bu göstergeler, ülkelerin çevre politikası hedeflerini ne kadar yakın kurduklarını ulusal düzeyde ölçmektedir. EPI, çevre performansında lider ülkeleri ve geri kalanları vurgulayan ve sürdürülebilir bir geleceğe doğru ilerlemek isteyen ülkeler için rehberlik sağlayan bir sınıflandırma sistemi sunmaktadır (Environmental Performance Index, 2020).

EPI, sadece bütün verilerin ortalamasından oluşan bir sıralama değil spesifik konular için ayrı ayrı sayısal değerlendirmeler ve ölçümler de içermektedir (Karaman, 2018: 80). EPI göstergeleri sorunları tespit etmek, hedefler belirlemek, eğilimleri izlemek, sonuçları anlamak ve en iyi politika uygulamalarını belirlemek için bir yol sağlamaktadır. Elde edilen veriler ve gerçeklere dayalı analizler ayrıca hükümet yetkililerinin politika gündemlerini geliştirmelerine, kilit paydaşlarla iletişimi kolaylaştırmalarına ve çevresel yatırımların getirilerini en üst düzeye çıkarmasına yardımcı olabilir. EPI, Birleşmiş Milletler'in sürdürülebilir kalkınma hedeflerine ulaşma ve toplumu sürdürülebilir bir geleceğe taşıma çabalarını destekleyen güçlü bir politika aracıdır. Genel EPI sıralamaları, hangi ülkelerin her ülkenin karşılaştığı çevresel zorlukları en iyi ele aldığını göstermektedir. Bu ayrıntılı görüş ve karşılaştırmalı perspektif, çevresel ilerlemenin belirleyicilerini anlamada ve politika seçimlerini iyileştirmede büyük bir değer sunmaktadır (Environmental Performance Index, 2020).

Çevresel Performans Endeksi kapsamında gerçekleştirilen bu çalışmaya Akdeniz Çanağı Ülkeleri dahil edilmiştir. Ülkelerin sundukları turistik ürün, buldukları coğrafi bölge vb. nedenlerden dolayı tüm ülkelerin turizm alanında birbirleri ile doğrudan rekabet halinde olamayacaklarının ifade edilmesi (Hassan ve Uşaklı, 2013) ve rekabet kümesi mantığına da uygun olması nedeniyle böyle bir seçim yapılmıştır. Akdeniz çanağında yer alan ülkelerin, endekste yer alan boyut/alt boyutlar açısından 2020 yılındaki konumları, Tablo 2'de ayrıntılı bir şekilde ele alınmıştır.

Tablo 2. Akdeniz Çanağı Ülkelerinin Çevresel Performans Endeksi Boyutlarına Göre Skor ve Sıralamaları (2020)

	ENDEKSİN BOYUTLARI																						TOPLAM ORTALAMA SKOR (100 Puan Üzerinden)	2020 YILI ENDEKS SIRALAMASI (Toplam 180 ülke)
	ÇEVRESEL SAĞLIK								EKOSİSTEM CANLILIĞI															
	Hava Kalitesi		Sanitasyon & İçme Suyu		Ağır Metaller		Atık Yönetimi		Biyocoşetlilik & Habitat		Ekosistem Hizmetleri		Balıkçılık		İklim Değişikliği		Kirlilik Emisyonları		Tarım		Su Kaynakları			
	Skor	Sıra	Skor	Sıra	Skor	Sıra	Skor	Sıra	Skor	Sıra	Skor	Sıra	Skor	Sıra	Skor	Sıra	Skor	Sıra	Skor	Sıra	Skor	Sıra		
<i>Fransa</i>	88.1	10	96.2	16	84.0	20	94.8	16	88.3	5	36.1	81	12.1	76	81.9	4	100.0	1	65.2	16	88.0	16	80	5
<i>İspanya</i>	80.2	22	96.8	15	71.3	38	89.0	23	87.6	8	24.4	137	17.9	32	71.2	18	100.0	1	36.2	100	91.5	12	74.3	14
<i>Slovenya</i>	60.9	34	74.7	31	88.1	17	83.8	28	86.4	15	37.1	75	0.0	0	75.2	11	90.0	37	47.0	61	89.1	15	72.0	18
<i>İtalya</i>	75.9	26	98.2	11	81.5	25	88.7	29	75.6	46	37.9	73	14.9	49	68.1	27	81.4	49	56.8	34	58.8	33	71.0	20
<i>Malta</i>	77.6	23	99.8	7	50.6	86	96.7	13	75.1	48	100.0	1	12.2	75	62.6	50	80.8	51	28.3	127	0.0	134	70.7	23
<i>Yunanistan</i>	67.5	31	98.2	11	69.4	40	83.0	31	72.6	54	43.9	52	15.7	46	66.5	32	78.9	58	52.6	42	81.7	18	69.1	25
<i>Portekiz</i>	84.4	15	83.4	28	65.3	52	90.2	20	73.0	52	7.4	174	33.1	12	63.3	44	93.5	30	22.3	148	55.0	34	67.0	27
<i>İsrail</i>	76.5	25	92.8	22	92.1	13	72.2	47	47.6	122	40.6	65	45.5	9	56.9	64	97.8	24	34.9	106	81.7	18	65.8	29
<i>Kıbrıs (Güney)</i>	73.1	27	93.9	19	69.4	40	77.5	37	56.5	106	38.6	70	20.2	20	63.1	46	91.5	33	27.7	129	50.0	38	64.8	31
<i>Hırvatistan</i>	50.8	54	70.2	36	75.1	33	80.0	35	82.6	28	40.3	67	11.8	79	70.0	23	90.8	34	65.4	15	51.7	36	63.1	34
<i>Arnavutluk</i>	41.2	81	54.0	69	46.1	99	0.0	133	68.2	65	43.2	55	8.9	108	56.8	66	100.0	1	37.6	94	2.7	92	49.0	62
<i>Tunus</i>	48.7	61	52.6	75	36.5	138	39.6	81	37.1	142	22.5	149	18.3	29	60.2	54	84.2	44	24.3	141	43.0	44	46.7	71
<i>Karadağ</i>	33.9	106	65.6	43	65.2	54	5.3	116	36.6	144	44.3	51	6.6	122	65.6	39	85.2	43	19.2	159	8.4	70	46.3	74
<i>Bosna-Hersek</i>	31.6	118	61.4	50	42.9	116	27.9	91	32.9	151	53.4	37	0.0	0	57.5	63	78.1	61	25.1	138	1.1	104	45.4	78
<i>Lübnan</i>	47.8	65	59.7	53	43.6	110	61.4	56	21.8	168	36.6	79	14.2	57	56.8	66	67.1	77	34.1	111	38.2	46	45.4	78
<i>Cezayir</i>	45.3	69	53.2	72	38.9	126	91.6	18	39.0	135	24.0	141	8.1	114	52.5	84	61.7	84	44.8	67	33.1	47	44.8	84
<i>Mısır</i>	35.3	103	36.6	112	13.5	177	16.3	102	50.6	119	62.5	32	12.1	76	55.0	74	56.3	95	53.0	41	42.0	45	43.3	94
<i>Türkiye</i>	49.5	58	52.6	75	61.5	59	48.5	70	15.1	175	37.1	75	10.8	91	49.3	96	84.0	45	57.4	32	30.4	49	42.6	99
<i>Fas</i>	27.0	138	40.8	107	28.9	161	39.6	81	67.4	68	40.8	64	16.7	38	48.7	99	80.5	53	38.9	89	5.4	80	42.3	100

Kaynak: Environmental Performance Index (2020). <https://epi.yale.edu/downloads/epipolicymakersummary9.pdf>, Erişim Tarihi: 17.07.2020.

3. YÖNTEM

Bu araştırmada, Akdeniz çanağı ülkelerinin 2020 yılı Çevresel Performans Endeks verileri dikkate alınarak ilgili göstergeler bakımından birbirlerine göre konumlarının belirlenmesi ve aralarında var olabilecek benzerliklerin ya da farklılıkların ortaya konulması amaçlanmıştır. Bu ülkelerin turizm sektöründe gelen turist sayısı ve turizm gelirleri açısından belli bir seviyeye ulaşmış oldukları, benzer hedef pazarlara hitap ettikleri ve yine birbirine benzer ve ikame turistik ürün/hizmet sundukları bilinmektedir.

Araştırma verilerinin analizinde **çok boyutlu ölçekleme analizi** kullanılmıştır. Çok boyutlu ölçekleme analizi, “nesnelere arasındaki ilişkilerin bilinmediği, fakat aralarındaki uzaklıkların hesaplanabildiği durumlarda uzaklıklardan yararlanılarak nesnelere arasındaki ilişkileri ortaya koymaya yarayan istatistiksel bir yöntemdir” (İşler, 2017). Çok boyutlu ölçekleme analizi, nesne ya da birimlerin birbirine benzerliği temeline dayanmaktadır. Bu analiz, n nesne ya da birim arasındaki p değişkene göre belirlenen yakınlıklara/benzerliklere, uzaklıklara/farklılıklara dayalı olarak nesnelere ya da birimlerin k boyutlu ($k < p$) bir uzayda konumlarını grafiksel olarak belirlemeyi ve gösterimini amaçlayan çok değişkenli bir istatistik analiz yöntemidir. Çok boyutlu ölçekleme analizi uzaklıklar matrisini farklılıklar matrisi olarak ele almaktadır. Eğer veriler aralıklı ya da oranlı ölçek olarak elde edilmiş ise uzaklık değerleri Öklid Uzaklığı, Karesel Öklid Uzaklığı, Chebychef, CityBlock, Minkowski uzaklıkları biçiminde hesaplanabilir (Özdamar, 2004).

Araştırmada öncelikle, 2020 Çevresel Performans Endeks verileri, SPSS paket programı yardımıyla girilmiştir. Veriler girildikten sonra çok boyutlu ölçekleme analizi için hazır hale getirilmiştir. Elde edilen grafiksel düzenlemede kullanılan boyut sayısının uygun olup olmadığının belirlenebilmesi için stress değerinden yararlanılmıştır (İşler, 2017: 384). Tablo 3’de stress değerleri ile uyumluluk seviyeleri verilmiştir. Tablo 3’e göre bu çalışmada elde edilen **Stress Değeri: 0,00144** olarak gerçekleşmiştir. Bu stress değeri, kullanılan boyutların analiz için “**tam uyum**” düzeyinde olduğunu göstermektedir. Analiz sonucu elde edilen ve verideki değişimin ne kadar açıklandığının göstergesi olarak kabul edilen **RSQ değeri ise 0,99939** olarak elde edilmiştir.

Tablo 3. Stress Değerleri ve Uyumluluk Seviyeleri

Stress Değeri	Uyumluluk
$\geq 0,20$	Uyumsuz Gösterim
0,10 – 0,20	Düşük Uyum
0,05 – 0,10	İyi Uyum
0,025 – 0,05	Mükemmel Uyum
0,00 – 0,25	Tam Uyum

Kaynak: İşler (2017).

4. BULGULAR

Akdeniz çanağında yer alan ülkelerin çevresel performansları incelediğinde Tablo 4’te de görüldüğü gibi iki boyutta ülkeler incelenmiştir. Birinci boyutta **Fransa, İspanya, Slovenya, İtalya ve Malta** pozitif yüklü en yüksek değerlere sahip ülkelerdir. Bu değerler diğer ülke değerlerinden yüksektir ve birinci boyutta en önemli ayrıştırıcılarıdır. Pozitif yüklü ve birbirlerine birinci boyutta benzer özellik sergileyen ülkeler **Yunanistan, Portekiz, İsrail, Kıbrıs ve Hırvatistan**’dır. **Fas, Türkiye ve Mısır** ise negatif yüklü en yüksek değerlere sahip ülkelerdir ve yüksek derecede benzerlik göstermektedirler. **Arnavutluk, Tunus, Karadağ, Bosna-Hersek, Lübnan ve Cezayir** ise negatif yüklü ve birbirine benzer olan diğer ülkelerdir. Analiz sonucuna göre birinci boyutta negatif değer alan ülkeler, bu boyut açısından bir önem arz etmemektedir.

Tablo 4. Uyarıcı (Stimulus) Koordinatlar

Sıra	Ülkeler	Boyut 1	Boyut 2
1	Fransa	,924	,576
2	İspanya	,945	-,127
3	Slovenya	,797	-,168
4	İtalya	,722	-,164
5	Malta	,714	-,160
6	Yunanistan	,592	-,116
7	Portekiz	,454	-,026
8	İsrail	,367	,035
9	Kıbrıs (Güney)	,304	,096
10	Hırvatistan	,210	,166
11	Arnavutluk	-,435	-,237
12	Tunus	-,580	-,093
13	Karadağ	-,595	-,072
14	Bosna-Hersek	-,657	-,023
15	Lübnan	-,657	-,023
16	Cezayir	-,690	,006
17	Mısır	-,768	,091
18	Türkiye	-,819	,112
19	Fas	-,828	,126

İkinci boyutta ise *Fransa*'nın en yüksek pozitif değere sahip olduğu ve bu değer diğer tüm ülkelerin değerlerinden ayırt edici düzeyde farklılık gösterdiği dikkat çekmektedir. İkinci boyutta en önemli ayrıştırıcı Fransa'dır ve ayrı bir grup olarak ele alınmalıdır. *Fas, Türkiye, Mısır, Hırvatistan, Kıbrıs, İsrail ve Cezayir*'in ikinci boyutta pozitif ancak düşük değerli oldukları ve birinci boyuttan farklı olarak ikinci boyutta benzerlik gösterdikleri dikkat çekmektedir. *İspanya, Slovenya, İtalya, Malta, Yunanistan, Portekiz, Arnavutluk, Tunus, Karadağ, Bosna-Hersek ve Lübnan* ikinci boyutta negatif değer alan ülkelerdir. Fakat *Arnavutluk* almış olduğu en düşük negatif değer ile (-,237) bu boyutta ayrı olarak değerlendirilebilmektedir. Hem birinci hem de ikinci boyutta en fazla benzerlik gösteren iki ülke aynı değerlere sahip olan *Bosna-Hersek ve Lübnan*'dır. İkinci boyutta, benzerlik gösteren diğer dört ülkenin de *Slovenya, İtalya, Malta ve İspanya* olduğu görülmektedir (-,168,-,164,-,160 ve -127). Aynı şekilde, ikinci boyutta negatif değer alan söz konusu ülkeler de ikinci boyut açısından bir önem arz etmemektedir.

Tablo 5. Farklılıklar Matrisi

Ülkeler	1 (FRA)	2 (İSP)	3 (SLO)	4 (İTA)	5 (MAL)	6 (YUN)	7 (POR)	8 (İSR)	9 (KIB)	10 (HIR)	11 (ARN)	12 (TUN)	13 (KAR)	14 (BOS)	15 (LÜB)	16 (CEZ)	17 (MIS)	18 (TÜR)	19 (FAS)
1 (FRA)	,000																		
2 (İSP)	,703	,000																	
3 (SLO)	,754	,153	,000																
4 (İTA)	,767	,226	,076	,000															
5 (MAL)	,765	,233	,083	,008	,000														
6 (YUN)	,767	,352	,211	,138	,130	,000													
7 (POR)	,764	,501	,371	,301	,293	,165	,000												
8 (İSR)	,776	,599	,475	,406	,398	,271	,106	,000											
9 (KIB)	,783	,678	,559	,492	,484	,358	,193	,088	,000										
10 (HIR)	,822	,791	,675	,609	,600	,475	,310	,205	,117	,000									
11 (ARN)	1,583	1,384	1,234	1,159	1,152	1,035	,914	,848	,811	,761	,000								
12 (TUN)	1,646	1,525	1,380	1,304	1,296	1,173	1,036	,957	,905	,832	,204	,000							
13 (KAR)	1,650	1,540	1,395	1,320	1,312	1,188	1,049	,968	,915	,839	,230	,026	,000						
14 (BOS)	1,690	1,605	1,461	1,386	1,378	1,253	1,111	1,026	,969	,888	,308	,104	,079	,000					
15 (LUB)	1,690	1,605	1,461	1,386	1,378	1,253	1,111	1,026	,969	,888	,308	,104	,079	,000	,000				
16 (CEZ)	1,711	1,640	1,497	1,422	1,414	1,288	1,144	1,057	,998	,914	,352	,148	,123	,044	,044	,000			
17 (MIS)	1,760	1,727	1,587	1,512	1,504	1,376	1,227	1,137	1,072	,981	,468	,263	,238	,159	,159	,116	,000		
18 (TÜR)	1,803	1,780	1,640	1,565	1,557	1,429	1,280	1,189	1,123	1,031	,518	,314	,290	,211	,211	,167	,055	,000	
19 (FAS)	1,809	1,791	1,652	1,577	1,569	1,441	1,291	1,199	1,133	1,039	,535	,331	,306	,227	,227	,183	,069	,017	,000

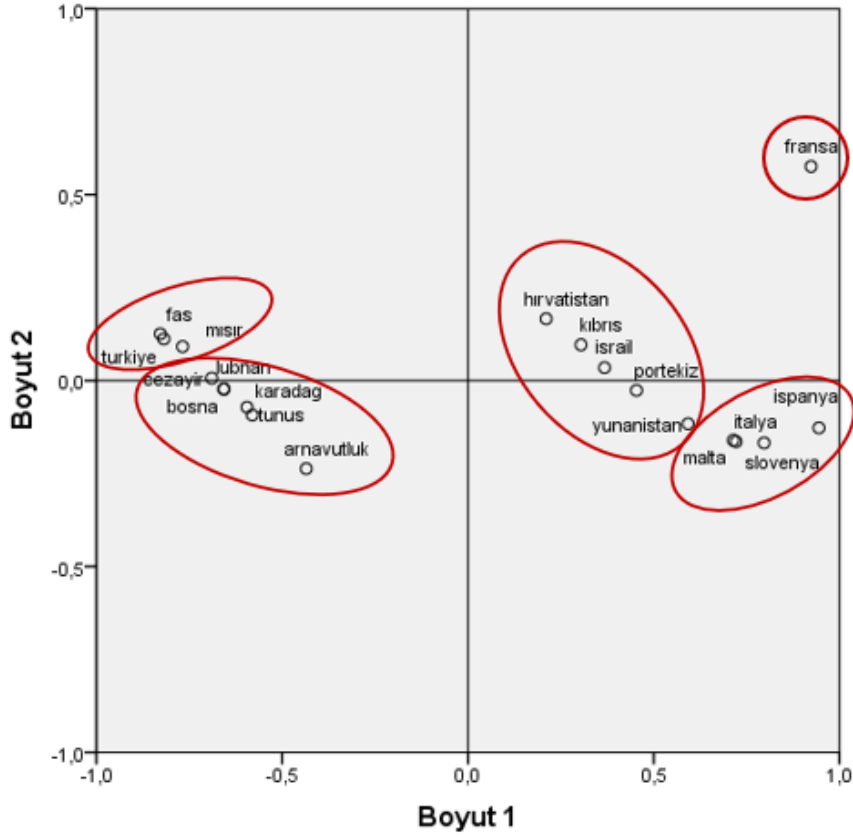
Yukarıdaki farklılıklar matrisine bakıldığında değişkenlerin birbirlerine göre en benzer ve en benzemez olarak algılandığı görülmektedir. Buna göre bakıldığında 0'a yakın olan değerlere sahip olan ülkelerin benzer algılandıkları, 1'in üzerinde olanların ise en benzemez olarak algılandıkları

belirtilmelidir (İşler, 2017: 394). Edinilen bu bilgiler ışığında, birbirine en çok benzeyen ülkelerin **Bosna-Hersek ve Lübnan (,000)**; **İtalya ve Malta (,008)**; **Türkiye ve Fas (,017)** ve **Tunus ve Karadağ (,026)** olduğu açıkça görülmektedir. Matriste bulunan diğer değerlere baktığımızda yine **Bosna-Hersek ile Lübnan ve Cezayir (,044)**; **Mısır ve Türkiye (,055)**; **Mısır ve Fas (,069)**; **İtalya ve Slovenya (,076)**; **Bosna-Hersek ile Lübnan ve Karadağ (,079)**; **Slovenya ve Malta (,083)** ve **İsrail ve Güney Kıbrıs'ın (,088)** birbirine en çok benzeyen ülkeler arasında olduğu söylenebilmektedir.

Birbirine en çok benzemeyen ülkelere baktığımızda ise **Fransa ile Fas (1,809)** ve **Fransa ile Türkiye (1,803)** göze çarpmaktadır. **Türkiye ve Fas** gibi **Mısır, Cezayir, Bosna-Hersek, Lübnan, Karadağ, Tunus ve Arnavutluk** da bu matriste **Fransa, İspanya, Slovenya, İtalya, Malta ve Yunanistan** gibi Çevresel Performans Endeksi'nin üst sıralarında yer alan ülkelere ciddi anlamda farklılaştığı görülmektedir.

Farklılar matrisinde **Türkiye**'nin konumuna bakıldığında ise en çok **Fas** ile benzerlik gösterdiği (**,017**), **Fransa** ile ise en az benzerlik (**1,803**) gösterdiği ortaya çıkmaktadır.

Şekil 1. Öklid Uzaklık Modeli

Şekil 1'de verilen Öklid uzaklık modeline göre analiz sonucunda ülkelerin beş farklı küme oluşturdukları görülmektedir. Öklid Uzaklık Modeli üzerinde birbirine yakın olan ülkeler, çevresel performans profili açısından birbirleri ile benzerdir. Benzerlik ve farklılıklarına göre bu kümeler ve kümelerde yer alan ülkeler şunlardır;

- **Küme A:** Fransa.
- **Küme B:** İspanya, İtalya, Malta ve Slovenya.
- **Küme C:** Hırvatistan, Kıbrıs (Güney), İsrail, Portekiz, Yunanistan.
- **Küme D:** Cezayir, Lübnan, Bosna-Hersek, Karadağ, Tunus ve Arnavutluk.
- **Küme E:** Türkiye, Fas ve Mısır.

5. SONUÇ

Ülkeler açısından turistik açıdan değer taşıyan turizm kaynaklarının sürdürülebilirliğinin sağlanması büyük önem arz etmektedir. Turizm açısından planlı bir şekilde gelişmek isteyen ülkeler, turizm ile ilgili her türlü plan ve programlarından çevre faktörünü göz önünde tutmak zorundadırlar. Hele ki gelişmekte olan ülkeler için bu konu daha da önemli hale gelebilmektedir. Turizmden daha fazla pay almak isteyen, turist sayısı ve turizm gelirlerini arttırmak isteyen pek çok ülke son yıllarda, çevresel kaynakların dengeli kullanımı, turizm yatırımlarının olası çevresel etkileri, sürdürülebilir kalkınma ve gelişme gibi hususlara öncelik vermeye başlamışlardır. Söz konusu hususlar sadece çevresel korumayı amaçlamamakta, aynı zamanda istikrarlı gelişim için de bir zorunluluk olarak kabul edilmektedir.

Sürdürülebilir bir turizmde temel yaklaşım, insanın çevre üzerindeki etkisini en aza indirmek değil, ancak çevrenin insan üzerindeki etkisini en üst noktaya çıkarabilmektir. Turizm endüstrisinde son yıllarda yaşanan trendler göstermektedir ki; turistler artık çevre konusunda geçmişe oranla çok daha fazla bilinçlidir ve temiz, korunmuş turizm destinasyonlarını tercih etmektedirler. Bu nedenle ekonomileri turistik faaliyetlere bağlı olan pek çok ülkede turistik bölgelerin çevresel anlamda korunmasına büyük önem verilmektedir (Garcia-Falcon ve Medina-Munoz, 1999). Dünya üzerinde en çok turist çeken bölgelerin başında gelen Akdeniz destinasyonları da sürdürülebilirlik konusunda son yıllarda ciddi bir rekabet baskı altındadırlar. Bu rekabetin temel nedenlerinden biri söz konusu destinasyonlarda özellikle kitle turizminin çevre üzerinde yarattığı olumsuz etkilerin giderek artmasıdır.

Bu çalışmanın analiz birimini oluşturan Çevresel Performans Endeksi gibi göstergeler bir bakıma destinasyonların çevresel kalitesinin göstergesi olarak rekabet gücüne katkı sağlamaktadır. Analizden elde edilen bulgular doğrultusunda; Akdeniz Çanağı Ülkeleri arasında Fransa'nın rekabet pozisyonunun diğer ülkelerden farklı olduğu ve tek başına bir küme oluşturduğu görülmektedir. Dünya genelinde 180 ülke arasında 5. sırada yer alan Fransa'nın başta "kirlilik emisyonları" olmak üzere, "sanitasyon ve içme suyu", "atık yönetimi" ve "biyoçeşitlilik ve habitat" gibi kriterlerde rakiplerinden daha yüksek skorlara sahip olduğu görülmektedir. Bir diğer yüksek puanlı küme; İspanya, İtalya, Malta ve Slovenya ülkelerinin oluşturduğu kümedir. Bu kümede yer alan tüm ülkelerin çevresel performans açısından en iyi oldukları ortak göstergeler "kirlilik emisyonları", "atık yönetimi" ve "sanitasyon ve içme suyu"dur. Bu kümede en düşük puanlı ortak göstergeler ise "balıkçılık" ile "tarım" olarak tespit edilmiştir. Analizden elde edilen bulgulara göre ortak özellikler açısından bir arada yer alan C kümesinde Hırvatistan, Kıbrıs (Güney), İsrail, Portekiz, Yunanistan ülkeleri yer almaktadır. Bu kümede yer alan ülkelerin de çevresel performans açısından en iyi oldukları ortak göstergeler "kirlilik emisyonları", "atık yönetimi" ve "sanitasyon ve içme suyu"dur. Aynı zamanda "hava kalitesi" göstergesi de kümede yer alan Hırvatistan dışındaki diğer ülkeler için yüksek skorlu tespit edilmiştir. Yine bu kümede en düşük puanlı ortak göstergeler ise "balıkçılık" ile "tarım" olduğu görülmektedir. Ancak kümedeki diğer ülkelerden farklı olarak Hırvatistan'ın "tarım" göstergesindeki skorunun diğer ülkelerden yüksek olduğu dikkat çekmektedir. D kümesinde yer alan Cezayir, Lübnan, Bosna-Hersek, Karadağ, Tunus ve Arnavutluk ülkelerinin çevresel performans açısından en iyi oldukları tek ortak gösterge "kirlilik emisyonları"dır. Hatta bu kümeden yer alan Arnavutluk 100 tam puanla bu kategoride 180 ülke arasında birinci sıradadır. "Sanitasyon ve içme suyu" ile "iklim değişikliği" göstergelerinde de bu kümede yer alan tüm ülkeler ortalamanın üstünde birbirlerine oldukça yakın skorlara sahiptirler. Bu kümede yer alan ülkelerin çevresel performans açısından en zayıf oldukları ortak göstergeler ise "ekosistem hizmetleri", "balıkçılık", "tarım" ve "su kaynakları"dır. Gerçekleştirilen çok boyutlu ölçekleme analizine göre elde edilen son küme Türkiye, Fas ve Mısır ülkelerini kapsayan kümedir. Bu küme, Akdeniz Çanağı ülkeleri arasında ilgili göstergelerde en düşük ortak skorlara sahip küme olarak görülmektedir. Türkiye'nin içinde yer aldığı bu kümedeki pozisyonuna bakıldığında "hava kalitesi", "sanitasyon ve içme suyu", "ağır metaller", "atık yönetimi", "kirlilik emisyonları" ve "tarım" göstergeleri açısından diğer küme üyelerinden daha iyi bir pozisyonda olduğu görülmekle birlikte, skorları Akdeniz Çanağı'ndaki diğer rakip ülkelerden daha düşüktür.

Türkiye'nin dünya genelinde en çok turist çeken ülkelerden biri olmasına rağmen çevresel performans açısından alt sıralarda olması rekabet gücünü olumsuz etkileyebilecek bir durum olarak düşünülmektedir. 2020 Çevresel Performans Endeksi'nde 180 ülke arasında 99. Sırada yer alan Türkiye'nin pek çok gösterge açısından çevresel rekabet gücünün Akdeniz Çanağı Ülkeleri'ne göre zayıf kaldığı açıkça görülmektedir. Çevresel kalite beklentilerinin giderek arttığı ve turist taleplerinin farklılaştığı günümüz turizm yapısında Çevresel Performans Endeksi bir yol gösterici olarak ele

alınmalıdır. Türkiye açısından bakıldığında; uluslararası turizm pazarından daha fazla pay almak için endeksin üst sıralarında yer alan ülkelerin güçlü yanları takip edilmeli ve ona göre stratejiler geliştirilmelidir. Özellikle skorların düşük olduğu göstergelerin geliştirilmesi konusunda düzeltici önlemlerin alınması ve çevresel koruma tedbirlerinin destinasyon yönetim planlarına dahil edilmesi gerekmektedir. Çevresel sağlık ve ekosistem canlılığı ana göstergeleri altında yer alan her bir unsurun uluslararası standartlara ulaştırılması ve turizmin sürdürülebilir gelişimine yeteri kadar özen gösterilmesi öncelikli hedef olmalıdır.

KAYNAKÇA

- Aktaş, A. R., ve Kocaman, F. K. S. (2013). Turizm ile ekonomik büyüme arasındaki ilişki: Akdeniz ülkeleri üzerine bir panel veri analizi. *International Conference on Eurasian Economies 2013*, Rusya, 17-18 September 2013.
- Aslan, A. (2014). Tourism development and economic growth in the Mediterranean countries: evidence from panel Granger causality tests, *Current Issues in Tourism*, 17:4, 363-372, DOI: 10.1080/13683500.2013.768607
- Bahar, O. ve Kozak, M. (2005). *Küreselleşme Sürecinde Uluslararası turizm ve Rekabet Edebilirlik*, Ankara: Detay Yayıncılık.
- Balli, E., Sigeze, Ç., Manga, M., Birdir, S. & Birdir, K. (2019). The relationship between tourism, CO2 emissions and economic growth: a case of Mediterranean countries. *Asia Pacific Journal of Tourism Research*. 24(3), 219–232
<https://doi.org/10.1080/10941665.2018.1557717>
- Beyhan, Ş. G. ve Ünügür, S. M. (2005). Çağdaş gereksinmeler bağlamında sürdürülebilir turizm ve kimlik modeli, *İTÜ dergisi/Mimarlık, Planlama, Tasarım*, 4(2) 79-87.
- Bozok, D. ve Köroğlu, A. (2007). Akdeniz ülkelerine yönelik uluslararası turizm hareketleri. *Ticaret ve Turizm Eğitim Fakültesi Dergisi*, 1 146-157.
- Bramwell, B. (2003). Mediterranean tourism: impacts and policy responses. *Journal of Sustainable Tourism*, 11(2-3), 95-96, DOI: 10.1080/09669580308667197
- Castellani, V. & Sala, S. (2010). Sustainable performance index for tourism policy development. *Tourism Management* 31(6), 871–880
- Croitoru, M. (2011). Tourism Competitiveness Index–An empirical analysis Romania vs. Bulgaria. *Theoretical and Applied Economics*, 18(9), 155-172.
- Çakılçoğlu M., (2002). Sürdürülebilir bir kalkınma için: sürdürülebilir turizm, 10. *Ulusal Bölge Bilimi/Bölge Planlama Kongresi*.
- Dwyer, L. & Kim, C. (2003). Destination competitiveness: determinants and indicators, *Current Issues in Tourism*, 6(5), 369-414, DOI: 10.1080/13683500308667962
- Environmental Performance Index (2020). <https://epi.yale.edu/epi-team>, Erişim Tarihi: 24.07.2020.
- Falzon, J. (2012). The price competitive position of Mediterranean countries in tourism: Evidence from the Thomson brochure. *Tourism Management*. (33) 1080-1092
- Farsari I. (2012). The development of a conceptual model to support sustainable tourism policy in north Mediterranean destinations. *Journal of Hospitality Marketing & Management*, 21(7),
- Fernandez, J. I., Garcia, P.J. G. & Rivero, M. S. (2014). Tourism competitiveness in Mediterranean countries: Identification of determining attributes. *Actual Problems of Economics*, 156(6), 132-142
- Garcia-Falcon, J. & Medina-Munoz, D. (1999). Sustainable tourism development in island: A case study of Gran Canaria, *Business Strategy and the Environment*, 8, 336-357.

- Gupta, S.D. (2009). *Comparative advantage and competitive advantage: An economics perspective and synthesis*, St Thomas University Press, Fredericton, Canada
- Gündüz, F. (2004). Çevre ve turizmin sürdürülebilirliği, *Planlama*, 1, 58-66.
- Hassan, A. ve Uşaklı, A. (2013). Seyahat ve turizm rekabetçilik endeksi: Akdeniz çanağındaki destinasyonlara yönelik karşılaştırmalı bir analiz, *Seyahat ve Otel İşletmeciliği Dergisi*, 10(2), 53-67.
- İlgaz Yıldırım, B. Şahin, D. (2018). Akdeniz ülkelerinde turizm gelirleri ve ekonomik büyüme ilişkisi: Bootstrap panel nedensellik testi. *Yalova Sosyal Bilimler Dergisi*, 8(16), 73-83
- İşler, B. D. (2017). Çok boyutlu ölçekleme, Ş. Kalaycı (Editör), *SPSS Uygulamalı Çok Değişkenli İstatistik Teknikleri*, Ankara: Asil Yayın Dağıtım.
- Karaman, Y. E. (2018). Çevre Performans Endeksi kapsamında Avrupa Birliği ve Türkiye'nin karşılaştırılması, *Sosyal ve Beşerî Bilimleri Dergisi*, 10(1), 76-85.
- Kayar Ç., H. & Kozak N. (2010). Measuring destination competitiveness: An application of the Travel and Tourism Competitiveness Index (2007). *Journal of Hospitality Marketing & Management*, 19(3), 203-216 <https://doi.org/10.1080/19368621003591319>
- Koç, E. (2009). A review of country tourism competitiveness, research performance and overall country competitiveness, *Competitiveness Review*, 19(2), 119-133. <https://doi.org/10.1108/10595420910942298>
- Kösebalaban, N. (1996). Turizmde çevresel yönetim ve planlama, *İ. Ü. İşletme Fakültesi Dergisi*, 25(2), 153-169.
- Krstić, B., Radivojević, V., & Stanišić, T. (2017). Determinants of CEE countries' tourism competitiveness: A benchmarking study. *Management: Journal of Sustainable Business and Management Solutions in Emerging Economies*, 21(80), 11-22. doi: 10.7595/management.fon.2016.0021
- Lanquar, R. (2015). Tourism in the Mediterranean. In Rym Ayadi (Eds.) *Economic and Social Development of the Southern and Eastern Mediterranean Countries (pp.111-126)*, Springer
- Manap Davras, G. (2020). Akdeniz turizm destinasyonlarının rekabet gücü açısından TOPSIS ve VIKOR yöntemleri ile karşılaştırılması. *Journal of Tourism and Gastronomy Studies*, 8(2), 1439-1456
- Özbey, F. R. (2002). Sustainable tourism development in globalization progress, globalization and sustainable development, *International Scientific Conference*, Varna, 135-150
- Özdamar, K. (2004). *Paket programlar ile istatistiksel veri analizi 2 (çok değişkenli analizler)*, Eskişehir: Kaan Kitabevi.
- Roson, R & Sartori, M. (2014). Climate change, tourism and water resources in the Mediterranean: A general equilibrium analysis. *International Journal of Climate Change Strategies and Management*, 6(2), 212-228
- Sarıdoğan, H. Ö. (2019). Turizmin ekonomik etkileri: Akdeniz ülkeleri örneği. *Afyon Kocatepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 21(4), 1308-1315
- UNWTO (2019). <https://www.e-unwto.org/doi/pdf/10.18111/9789284421152>, Erişim Tarihi: 24.07.2020.